

AXBOROT- KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYA TERMINOLOGIYASIDA TRANSTERMINLASHISH VA DETERMINLASH JARAYONI

Abdulboqiyeva Oydina Abdurashit qizi
ToshDO'TAU tayanch doktoranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada hozirgi kunda shiddat bilan o'sib borayotgan axborot-texnologiya sohasi va sohaga oid terminlari o'rtasidagi terminlashish, transterminlashish hamda determinlashish jarayonlari haqida ma'lumotlar berilgan. Ushbu ma'lumotlarni misollar bilan izohlashga harakat qilingan.*

Kalit so'zlar: *termin, axborot, kommunikatsiya, terminlashish, determinlashish, texnologiya, stixiyalik, umumterminologik, terminologiya, lisoniy, neologism va boshqalar.*

INFORMATION AND COMMUNICATION IN TECHNOLOGY TERMINOLOGY TRANSTERMINATION AND DETERMINIZATION PROCESS

Abstract: *This article provides information on the terminology, transtermination and determinization processes between information and technology terms that are currently growing rapidly. An attempt was made to explain this information with examples.*

Keywords: *terminology, information, communication, terminology, determinism, technology, stixian, general-terminological, terminology, linguistic, neologism and others.*

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis palatalariga yo'llagan Murojaatnomasida: «Taraqqiyotga erishish uchun, raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi. Zero, bugun dunyoda barcha sohalarga axborot texnologiyalari chuqur kirib bormoqda».

«Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari rivoji barcha sohalarning jadal taraqqiyotiga xizmat qiladi, odamlarga qulaylik yaratadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari tizimidagi ishlarni tahlil qilishga bag'ishlangan yig'ilishda bildirgan fikrlaridan ham bugungi kunda axborot texnologiyalari hayotimizni ajralmas qismiga aylanib ulgurgani va bu sohani doimiy tadqiq etish lozimligini anglatadi.

Terminologiyaning sohaviy terminologiya yo'nalishining yangi tarmoqlaridan biri -AKT terminologiyasidir. Biz axborot texnologiya terminlarini tadqiq etish jarayonida sohaga oid terminlarni umumterminologik nazariyalardan kelib chiqqan holda yoritib berishga harakat qildik. Har qaysi tushunchalar tizimiga ma'lum bir umumiste'mol so'zlar yoki xususiy mohiyatli terminlar tizimi to'g'ri keladi. Terminologik tizimlar fan taraqqiyoti bilan hamohang ravishda rivojlanib boradi. Terminlar qo'llanish doirasi chegaralanmagan leksemalardan farqli o'laroq tor lisoniy guruh tomonidan ma'lum darajada "sun'iy" ravishda joriy etilib, ularning qo'llanishi ma'lum soha jamoasi tomonidan nazorat ostida bo'ladi. Terminlarga stixiyalik xos emas. Aksincha, ular anglangan zaruriyat sifatida o'ylab topiladi va ijod qilinadi.

Shuningdek, oddiy soʻzdan farqli ravishda terminning maʼnosi kontekstga bogʻliq boʻlmaydi, muayyan leksema terminologik maydonida qoʻllanar ekan, ayni maʼno qolaveradi. Biroq koʻp maʼnoli terminlarning aniq maʼnosini ajratib olish uchun kontekstning zarurligiga shubha tugʻdirmaydi¹.

Terminning semantik yasalishi soʻzning shaklini oʻzgartirmaydi, ammo uning maʼnosi yoki vazifasini tahrir qiladi². Terminlar hamda qoʻllanilish doirasi chegaralanmagan soʻzlarning bir-biriga oʻtish xususiyati mavjud. Faol qoʻllaniluvchi terminlar vaqt oʻtishi bilan ijtimoiylashuvi natijasida tilning bir qismi boʻlib qoladi. Mana shunday jarayonlarda ular terminlik sifatini yoʻqotib, nutqiy muloqotga zich kirib boradi.

Demak, terminologiyada mavjud uchta jarayon haqida soʻz yuritamiz: *terminlashish* – umumisteʼmol soʻzlarining terminga aylanishi. V.A.Tatarinova umumisteʼmol soʻzning terminologik maʼnoda qoʻllanishini *terminlashish* deb ataydi.

Terminlashish jarayonini axborot texnologiya terminlari asosida koʻrib chiqamiz: oyna, sakrash, tahdid, tugun, teshik, tuynuk, ustun, uzulish, xotira va shu kabi soʻzlar oʻzbek tilida avvaldan mavjud boʻlib, muayyan maʼnolarni anglatib, shu tilda soʻzlashuvchilar nutqida qoʻllanilgan. Maʼlum ehtiyoj tufayli bu kabi soʻzlar nafaqat axborot texnologiyalari sohasiga, boshqa shu kabi sohalarga ham termin sifatida qabul qilingan. Endi terminlarni oʻziga toʻxtalamiz:

Oyna – oʻzbek tili izohli lugʻatida mavjud boʻlgan bu soʻz asli forscha soʻz boʻlib, izohli lugʻatda: 1. Odatda deraza, eshik koʻzlariga oʻrnatish uchun ishlatiladigan yassi shisha. 2. Qarshisidagi narsalarni aks ettiradigan, odatda kishi oʻz aksini koʻradiagan, orqasi sirlangan maxsus shisha; koʻzgu maʼnolarida keladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lugʻatida esa quyidagi maʼnoda ishlatiladi:

Oyna ingl: window, rus: okno 1 graf. Dasturiy qoʻllanmani yoki hujjatni koʻrsatadigan displey ekranining toʻrtburchakli qismi, dastur yoki foydalanuvchi ayrim ekran bilan ishlagandek ishlaydigan, ekran qismi. Foydalanuvchining grafik interfeysining muhim elementi. 2 telekom. Maʼlumotlarga ishlov berishda va ularni uzatishda boʻlaklash vositasi. Oyna, maʼlumotlar manbai, ularni qabul qiluvchiga yetib borganligi va xatosi yoʻqligi tasdigʻini olmay turib, uzatishi mumkin boʻlgan ulushni aniqlaydi. Shu usul bilan, tarmoqda maʼlumotlar oqimini boshqarish va qabul qilish – tizimni imkoniyatlaridan oshadigan tezlik bilan uzatishga yoʻl qoʻymaslik mumkin.

Terminlashish jarayonida umumxalq tilidagi soʻzning maʼnosi umuman oʻzgarib ketmaydi, asosiy maʼno saqlanib qoladi. Oyna terminida ham asosiy koʻrsatish semasi saqlanib qolgan. Yana bir termini tahlil qilib koʻramiz:

Sakrash – oʻzbek tili izohli lugʻatida quyidagi maʼnoni ifodalagan: 1. Butun gavnani irgʻitib, keskin harakat qilmoq, pastga, yuqoriga yoki bir necha qadam nariga oʻzini otmoq.

Sakrash – axborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lugʻatida: ИНГЛ: surge; рус: выброс. Signalning keskin oʻzgarishi, shovqinning kuchayishi yoki elektr taʼminot

¹ Норхўжаева Х. Ўзбек тили терминосистемасининг тараққиёт омиллари. Ўзбек тили ва адабиёти. 2020. 3-сон. 122-бет.

² Қодирова Х. Б. Терминларнинг семантик таҳлили. Оʻzbek tili taraqqiyoti va xalqaro hamkorlik masalalari. – Тошкент. 2019. Б. – 36.

tarmog'idagi kuchlanishning to'satdan sakrashi. Ushbu terminda ham umumxalq tilidagi shakli bilan termin sifatidagi semasida o'zaro bog'liqlik mavjud.

Tahdid: [a. do'q qilish, qo'rqitish]. 1. Qo'rqituv, do'q, po'pisa. Izohli lug'atda shu ma'nolarni ifodalagan.

Tahdid: ing: threat; rus: угроза. Ma'lumotlarga ishlov berish tizimi muhofazasining ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan buzilishi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug'ati.

Endi terminologiyaning yana bir hodisasi determinlashish jarayonini ko'rib chiqamiz: **determinlash** - terminlashish jarayonining aksi bo'lib, Yu.V. Akinin fikricha, terminlar nutqiy jarayonga kirib boradi, natijada, avval neologizm bo'lgan termin oddiy tushunchaga aylanib qoladi. Hozirgi kunda o'zbek tilida so'zlashuvchilar nutqida avval muayyan soha vakillari uchungina tushunarli bo'lgan wifi, plastik karta, limit, trafik, signalizatsiya, skrinshot, televizor, tyuner, fleshka, chip va shu kabi axborot kommunikatsiya texnologiya terminlari oddiy tushunchaga aylanib ulgurgan.

Transterminlashish - terminlarning sohalararo ko'chib yurishi. Pul, terminal, bankomat, plastik karta, eksport, elektron pochta, elektron to'lov, o'zak, qo'shimcha, obyekt va boshqa terminlar transterminlashish jarayoniga misol bo'ladi. Pul, terminal, bankomat, plastik karta, eksport, elektron pochta, elektron to'lov terminlari bank-moliya, iqtisod va axborot texnologiya sohalarida, o'zak va qo'shimcha terminlari esa tilshunoslik va axborot texnologiya sohalarida, obyekt termini esa qurilish, axborot texnologiya sohalarida ko'chib yuruvchi terminlar hisoblanadi.

Terminlashish, transterminlash va determinlashish jarayonlari terminologik jarayonlar hisoblanib, har qaysi soha terminologiyasini tadqiq etishda qo'llash muhim hisoblanadi. Ushbu hodisalar orqali axborot-texnologiya terminosistemasining ichki xususiyatlarini yoritish, taqsimlash va guruhlash oson kechadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis palatalariga yo'llagan Murojaatnomasi
2. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug'ati. Qayta to'ldirilgan 2-nashri. Toshkent- 2010. 210-bet.
3. O'zbek tili izohli lug'ati. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Toshkent.
4. Норхўжаева Х. Ўзбек тили терминосистемасининг тараққиёт омиллари. Ўзбек тили ва адабиёти. 2020. 3-сон. 122-бет.
5. Қодирова Х. Б. Терминларнинг семантик таҳлили. О'zbek tili taraqqiyoti va xalqaro hamkorlik masalalari. - Toshkent. 2019. B. - 36.